

Berzsenyi Dániel vizuális emlékezete a 19. században

Tüskés Anna

Berzsenyi vizuális reprezentációja sajátos helyet foglal el a magyar irodalmi ikonográfia történetében. A költőről életében több portré is készült, ezek azonban részben elvesztek, részben csak másolatok, metszetek vagy későbbi átdolgozások révén ismertek. A fennmaradt dokumentumértékű képmások jelentősen hozzájárultak ahhoz a vizuális Berzsenyi-képhez, amely a 19–20. század során meghatározta a költő kultuszát.

► Kiss György:
Berzsenyi Dániel, 1896.
Szombathely, Berzsenyi tér (HUNGART © 2026; Siskovits Attila)

► Czélkúti Züllich Rudolf: Berzsenyi Dániel, 1859. Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházában, 1931-től Szeged, Dóm tér, Déli árkádok (HUNGART © 2026; Veress Endre közlése [Czélkúti-Züllich Rudolfszobrász. Második közlemény, II., Erdélyi Múzeum 28., 2. sz., 1911, 103.]

Az első ikonográfiai áttekintés 1976-ban készült Szombathelyen. Rózsa Béla, a Vas megyei Berzsenyi Könyvtár tudományos munkatársa összegyűjtötte a költőről készített arcmásokat: metszeteket, litográfiákat, festményeket, domborműveket, érmekeket. (RÓZSA Béla, *Tiszteletadás Berzsenyi Dánielnek*, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely, 1976.) Ezzel egyidőben Celldömölkön a kortárs művészek Berzsenyit ábrázoló kisgrafikáiból rendeztek kiállítást. (*Országos kisgrafikai kiállítás Berzsenyi Dániel születésének 200. évfordulója tiszteletére*, Kemenesaljai Művelődési Központ, Celldömölk 1976. május 7. – június 8., [S.l.], [s.n.], 1976.) A két bemutató anyagából született kiadványok az első kísérletek a Berzsenyi-ikonográfia összegzésére, illetve megújítására.

Az igazi Berzsenyi-arc valójában nem rekonstruálható teljes bizonyossággal. Ahogyan VADERNA Gábor megfogalmazza 2022-es tanulmányában, az írók és költők vizuális képe sokszor utólagos konstrukció eredménye, amelyet másolatok, újraértelmezések és kultikus elvárások formálnak. (VADERNA Gábor,

Korpuszok és korporealitások II. Berzsenyi Dániel igazi arca = Museum super omnia. Tanulmányok E. Csorba Csilla születésnapjára, szerk. KOVÁCS Ida – SÍDÓ Anna, PIM, Budapest, 2022, 139–142.) A Berzsenyi-ikonográfia esetében jól nyomon követhető, miként vált egyetlen, korán kialakult portrétípus a későbbi ábrázolások alapjává.

A költő első ismert portréja 1810-ben készült Pesten, Johann Tobias Kargling műhelyében. Erről az elveszett miniatúrról Berzsenyi és Kazinczy levelezéséből értesülünk. A kép Kazinczy szerint túlságosan kövérnek mutatta a költőt, ami Berzsenyi számára sem volt elfogadható. A portré elveszett, azonban jelentősége mégis nagy, mert megmutatja Berzsenyi tudatos önreprezentációs igényét.

A legismertebb és legnagyobb hatású Berzsenyi-ábrázolás az 1812-es bécsi portré, amelyet Jacob Schorn készített. A képből Blaschke János rézmetszete készült el Berzsenyi verseinek 1813-as kiadása számára, s ez vált a költő legismertebb arcmásává. (PAPP Júlia, *Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban*, *Ars Hungarica* 2008/1–2., 179–228.) A Blaschke-féle metszet hosszú időre meghatározta Berzsenyi ikonográfiáját: a későbbi ábrázolások jelentős része közvetlenül vagy közvetve ebből indult ki. A portré félprofilban, ovális keretben mutatja a díszmagyar viseletbe öltözött költőt, akinek megjelenése egyszerre idézi a nemesi öntudatot és a klasszicista költő eszményét. Berzsenyi tudatosan reflektált saját portréjára. Egy Kazinczyhoz írott levelében hangsúlyozta, hogy kedveli a képet, mert „egy martialis óda néz ki belőle”. (BERZSENYI Dániel Kazinczy Ferencnek, Nikla, 1812. augusztus 15. = BERZSENYI Dániel *Levelezése*, s. a. r. FÓRISZ Gergely, Editio Princeps, Budapest, 2014, 119. levél), ugyanakkor fontosnak tartotta a magyaros viselet (apró ezüstgombos, szűk atilla fölött ezüst mentekötő lánc) és a filozófusi köpeny megjelenítését is. A költő önértelmezésében tehát a nemzeti karakter és a költői emelkedettség egyaránt meghatározó. Ez a kettősség később a szobrászati és éremművészeti ábrázolásokban is visszatér.

A 19. század második felében széles körben elterjedtek Barabás Miklós Berzsenyi-tusrajza (BICSKEI Éva, *A valószerű képei. Barabás Miklós művei a Magyar Tudományos Akadémián*, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Művészeti

Az igazi Berzsenyi-arc valójában nem rekonstruálható teljes bizonyossággal.

Gyűjtemény, Budapest, 2023, I/14. 95–103.) után Carl Mayer 1837-ben, majd Rohn és Grund 1865-ben készített acélmetszetei, amelyek idealizáltabb képet

▲ Barabás Miklós után
Rohn és Grund:
Berzsenyi Dániel, 1865
(Wikimedia)

►▲ Barabás
Miklós metszete után
Axmann József:
Berzsenyi Dániel,
grafika (litográfia), 1859
(MNMKK Petőfi
Irodalmi Múzeum)

►► Barabás Miklós:
Berzsenyi Dániel, 1858
(Magyar Tudományos
Akadémia Művészeti
Gyűjteménye, 26.)

►► Donát János:
Berzsenyi Dániel (?),
1817 (Kovács Gábor
gyűjteménye;
Wikimedia)

mutattak a költőről. (SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *Barabás Miklós Online Életműkatalógus*, 2021, <https://barabasmiklos.hu/>) Barabás a kor ízlésének megfelelően finomította és megnyújtotta az arcot, aminek következtében a portré elveszítette eredeti, robusztus karakterét. Az ezüst mentekötő láncot és a köpenyt felváltotta az aranyrojtos nyakraváló, a zsinóros dolmány és a gazdag prémgalléros mente.

Barabás egy második Berzsenyi-képmást is készített 1858-ban Berzsenyi verseinek harmadik (tulajdonképpen negyedik) kiadásához, Heckenast Gusztáv kiadó megrendelésére. Ezen Schorn egykori elefántcsont-miniatűrjét követve, a hagyományos nemesi gálában szerepel a költő. Apró ezüstgombos, szűk atillája fölött a romantikus köpeny ezüst mentekötő láncsal össze van fogva, ezáltal a képmáson a nemzeti jelleg dominál. A Barabás-festmény nyomán 1859-ben készült Josef Axmann-féle metszet nagy hatást gyakorolt a költő későbbi ikonográfiájára, mivel megjelent a Nefelejts című szépirodalmi, társaséleti, művészeti és divatlapban (1859. október 30., 372–373. oldal között); hosszú ideig ez volt az egyik legismertebb Berzsenyi-ábrázolás.

A Berzsenyi-portrék közül különös jelentőségű Simó Ferenc 1827-ben készült festménye, amelyet M. Kiss Pál tanulmánya ismertet részletesen. (M. Kiss Pál, *Simó Ferenc Berzsenyi-portréja = Somogy*

megye múltjából, *Levéltári Évkönyv* 7., 1976, 185–190.)

A Magyar Nemzeti Galériában őrzött – ma lappangó – olajkép a kutató szerint a legkarakteresebb és egyben legfestőibb Berzsenyi-ábrázolás. Simó Ferenc az erdélyi származású reformkori portréfestők első jelentős alakjai közé tartozott, aki Döbrentei Gábor köréhez kapcsolódva számos magyar író és költőt örökített meg. (DÖBRENTEI Gábor Berzsenyi Dánielnek, Buda, 1829. július 8. = BERZSENYI *Levelezése*, 321. levél) A Simó-portré jelentőségét az adja, hogy a költőt nem idealizált klasszicista figuraként, hanem élő, karakteres személyként jeleníti meg. M. Kiss Pál részletes leírása szerint a portrén látható széles arc, sötét, göndör haj, dús bajusz és szakáll megfelel a kortárs leírásoknak, amelyek Berzsenyit robusztus, erőteljes megjelenésű férfiként jellemzik. A portré hangsúlyos eleme a tekintet: a „tágra nyílt, világra csodálkozó kerek szem” a festmény egyik legkifejezőbb részleteként jelenik meg. A Simó-féle kép egyúttal a Berzsenyi-kultusz egyik vizuális összegzésének is tekinthető. A babérkoszorúval övezett fej a költő klasszikus rangját emeli ki, míg a magyar díszruha és az aranysujtásos viselet a nemzeti reprezentáció elemeit hangsúlyozza. A portré Berzsenyit magyar nemes úrként és a klasszikus költészet képviselőjeként mutatja.

A 20. század elején Noszlopy Tivadar író, Somogy megyei aljegyző egy addig ismeretlen

A reformkorban és az 1848–49-es forradalom utáni időszakban a magyar kulturális emlékezet tudatosan kezdte kialakítani a nemzeti irodalmi panteont, amelyben Berzsenyi is helyet kapott.

Berzsenyi-arcképet közölt a Vasárnapi Ujságban.

(NOSZLOPY Tivadar, *Berzsenyi Dániel egyeddig ismeretlen arcképe*, Vasárnapi Ujság 1908. aug. 9., 646.)

A Sterio nevű olasz festőnek tulajdonított miniatűr a Noszlopy család birtokában volt, azonban az eredeti kép később elveszett, s ma csupán az 1908-as reprodukció ismert. A portré különlegessége, hogy eltér a Blaschke-féle ikonográfiai típustól, s egy közvetlenebb, kevésbé reprezentatív Berzsenyi-képet sugall.

A Berzsenyi-portrék kutatásában vitát váltott ki a Donát Jánosnak tulajdonított 1817-es arckép, amely a Nagyházi Galéria 8. aukciójáról került Kovács Gábor gyűjteményébe (KOGART) 1996-ban (BAKÓ Zsuzsanna, *Donát János magyarországi német festő munkássága 1744–1830*, Mirio Bt., Budapest, 2012, 61, 94. kép) (lásd jobbra). Vaderna Gábor részletes elemzésében bizonyította, hogy a festmény nem hiteles, s rámutatott arra, hogy sem a Berzsenyi-hagyatékban, sem a korabeli dokumentumokban nincs nyoma a portrénak. (VADERNA, *I. m.*, 140–141.)

Berzsenyi Dániel köztéri emlékművei a 19. század közepétől napjainkig folyamatosan alakították a költő vizuális kultuszát. Berzsenyi első szobrának gondolatát a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe tervezett, nemzeti irodalmi panteon részeként Döbrentei Gábor fogalmazta meg 1851-ben. (DÖBRENTEI Gábor, *Kisfaludy Sándornak és Berzsenyi Dánielnek a nemzeti múzeumba szánt emlékérről*, *Hölgyfutár* 1851, 17. sz., 65.) A büsztöt Czélluti Züllich Rudolf készítette 1859-ben. (VERESS Endre, *Czélluti-Züllich Rudolf szobrász. [Második közlemény.] II.*, Erdélyi Múzeum 1911/2., 7–110, 102–104.) Elkészültéről a *Hölgyfutár* 1859. április 26-i száma így adott hírt a 416. lapon:

„Berzsenyi Dániel többször említett emléksobrot, Züllich Rudolf szobrász elkészíté. Bronz öntvény ékes márvány talapzaton, mely – a művész ígérete szerint május elsején fog fölállíttatni a nemzeti múzeum termében. Ez emlékszobor is azon lelkes hölgyek adománya, kiknek a szép »Himfy-lantot« köszönhetjük.”

A klasszicizáló portrészobrászat eszközeivel megformált alkotást azonban merev tartásúnak és nyers formájúnak tartották (PASTEINER Gyula, *A magyar szobrászat I. = Budapesti Szemle* 34. kötet, 1883, 194), s Vay Miklós szobrát tették a helyére. Züllich mellszobrát a múzeum lépcsőházába helyezték, s 1931-ben Szegeden a Dóm tér déli árkádjai alatt állították fel.

A Vay Miklós mintázta büszt öntését a bécsi Fernkorn-öntöde készítette, Gerenday Antal faragta a szürke gránit talapzatot. (*Berzsenyi Dániel emlékszobra a múzeum kertben*, Vasárnapi Ujság 1860. június 3., 23. szám, 272.) A szobor átmenetileg

a Nemzeti Kaszinó könyvtárában kapott helyet, majd 1860. május 29-én – két héttel a niklai síremlék felállítása előtt – került át a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe. A pesti mellszobor és a niklai síremlék ösztönzője egyaránt Somssich Pál politikus volt. A pesti szoborállítás körülményei jól mutatják a korszak politikai légkörét: a Helytartótanács nem járult hozzá ünnepélyes leleplezéshez, ezért az emlékművet hivatalos ceremónia nélkül állították fel. Az emlékmű jelentősége túlmutat önmagán. A reformkorban és az 1848–49-es forradalom utáni időszakban a magyar kulturális emlékezet tudatosan kezdte kialakítani a nemzeti irodalmi panteont, amelyben Berzsenyi is helyet kapott. A gránittalapzatra helyezett bronz mellszobor a költőt a nemzeti klasszikusok sorába emelte. Ez az egyetlen szobor, amely elhagyta a ruházati elemeket, a klasszikus görög hermákra utalva. A Nemzeti Múzeum kertjének irodalmi panteonja mintegy fél évszázad alatt készült el, a többi szobor témája Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Sándor, Kisfaludy Károly és Arany János.

A századforduló Berzsenyi-kultuszának alkotása Kiss György szombathelyi egészalakos szobra, amelyet 1896-ban, a millennium évében avattak fel a Berzsenyi-téren.

Berzsenyi első szobrának gondolatát a Magyar Nemzeti Múzeum kertjébe tervezett nemzeti irodalmi panteon részeként Döbrentei Gábor fogalmazta meg 1851-ben.

Az emlékmű létrejötte szorosan kapcsolódott a dualizmus kori reprezentációs politikához és a millennium országos emlékezetépítő programjához. A monumentális bronzszobor a költőt álló alakban, ünnepélyes tartásban ábrázolja, Jacob Schorn portréjának és Barabás Miklós második festményének ruházati elemeit továbbgondolva. A magas talapzat, a méltóságteljes kompozíció és a reprezentatív térbeli elhelyezés a korszak historizáló emlékműszobrászatának hagyományait követi. A legkorábbi emlékművek tehát egyértelműen országos reprezentációs célt szolgáltak. Berzsenyi alakja ezeken az alkotásokon a nemzeti kultúra és a magyar irodalmi hagyomány egyik klasszikus képviselőjeként jelenik meg.

▼ Vay Miklós: *Berzsenyi Dániel*, 1859. Magyar Nemzeti Múzeum kertjében (HUNGART © 2026; Kotricz Tünde)

Berzsenyi-inspiráció

A mikor a szépen gondozott niklai birtokon kiszáradt az utolsó ecetfa, a kakasok négyet kukorékoltak, majd világgá mentek. Mind útra kelt. Egy sem maradt otthon. A kétszáznegyvennyolc esztendő s Berzsenyi Dániel ekkor föltámadt, megropogtatta csontjait, peckesen kihúzta magát, és a régmúlt emlékek nyomába eredt, de már semmit sem talált. Eltűnt minden, ami volt. Eltűnt, ami talán sosem létezett. A magányos poeta csak hummogott, hümmögött, dacosan rugdosta a hantdarabkákat, és arra gondolt, vajon megleli-e valahol újra azt az ottont, ahol pattogva ég a fahasáb a kályhában, ahol megborzong a lélek, ha a csalfa Zephyr sóhajt egyet, ahol a levéltöredékből is érti a szót a kedves. Talál-e olyan helyet legalább, ahol olyasféleképpen érzi majd magát, mint szeretett birtokán, a kedvenc íróasztalánál? Annál, aminek fiókja ugyan szorult egy kicsit – ezért sem tudta időben elrejtetni komája éles szeme elől a kéziratokat –, de legalább biztosan állt a lábán a tágas dolgozószobában, s ha Dani úr letelepedett és tollat ragadott, még nyikorogni, megreccsenni is

elfelejtett. Olyankor, amikor alkotott, áhítatos csend ült a szobában, a házban, de az egész Kemenesalján talán, és még a jókedvű tücskök is csak magukban füttyörésztek, el ne riasszák a csalfa nimfákat, huncut faunokat, furcsa szerzeteket és ki tudja még, miféle délceg verslábakat.

Berzsenyi behunyta a szemét, és hirtelen a szabálytalan mesékből ismerős helyszínen találta magát. Fehér falú, tornácos ház. Odabent cserépkályha, egy mogorva firkász, egy néma filozófus, egy zöld krumpli meg Momo – jó társaság a magány ellen. „Ám te élsz most is!”, fogadta az újonnan érkezőt a Vakond utca 1. népe, meg az örök homályban heverő Bagoly, miközben égi tegzek villogtak, és egy szál virág mosolygott magában.

Dani úr dűnyögött. Az ismeretlen kertben se kies szőlő, se arany kalász. Nem tetszett neki mindez, mégis úgy érezte: hazatalált. De mi lehet két örök cimborájával? Régebben együtt pipáztak a komoly diófa alatt. Méla meg Bú sohasem hagyta cserben. Most mindkettő eltűnt. Új élet kezdődött, akár kedvére való, akár nem. Dani úr mesehős lett. Szabálytalan.

Gábor Ágnes